

Magsugárzások

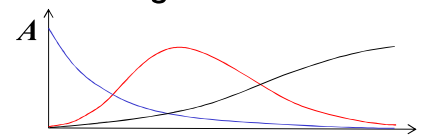
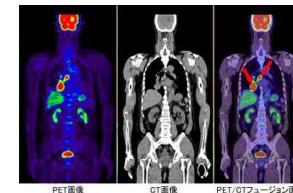
Dr Smeller László

Semmelweis Egyetem
Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet

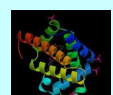
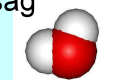
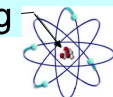
Miért érdekes?

Radioaktív izotópok ill. sugárzások

- orvosi felhasználása:
  - diagnosztika (izotópdiaosztika)
  - terápia (sugárterápia)
- gyógyszerészeti vonatkozása:
  - farmakokinetikai vizsgálatok

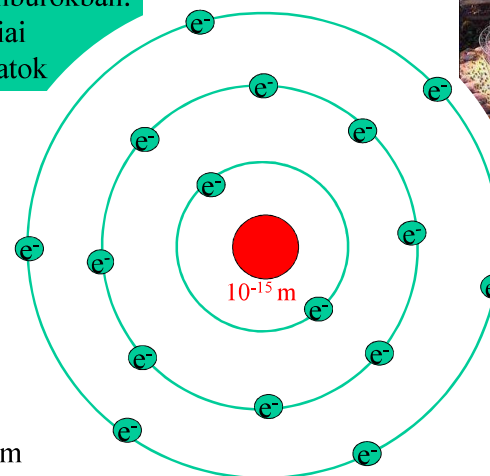

Méretetek

m		
10^0	méter	ember
10^{-3}	milliméter	szabad szemmel látható távolság
10^{-6}	mikrométer	sejt méret (pl. emberi vvt)
10^{-9}	nanométer	fehérje
10^{-10}	– Angström	atom átmérője, kémiai kötéstávolság H atom $\varnothing \approx 1$ Angström (Å)
10^{-12}	pikométer	röntgensugárzás hullámhossza
10^{-15}	femtométer	atommag

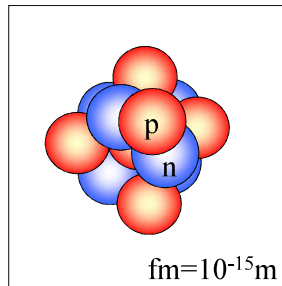
Az atom felépítése

Változások az elektronburokban:
=>kémiai folyamatok

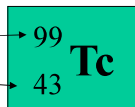
Az atommag
átalakulásai:
=> radioaktivitás

Az atommag felépítése

	töltés	tömeg
proton	+1 elemi töltés	1 atomi tömegegys.
neutron	0	1 atomi tömegegys.

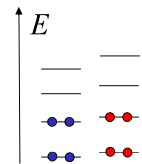
A (tömegszám) = protonszám + neutronszám
 Z (rendszám) = protonszám

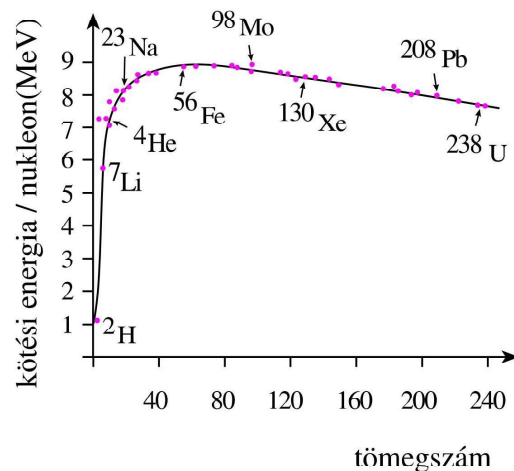
99 nukleon, ebből 43 proton és 56 neutron

Az atommag stabilitása

- Magerők rövid hatótáv (~fm) nagyon erős vonzó
- Coulomb erő destabilizál!
- A nukleonok diszkrét energiaszinteken helyezkednek el.
- A mag energiája is diszkrét (kvantált)
- Az energiaszintek tipikus távolsága MeV(pJ)

Mennyire stabil az atommag? Kötési energia

Energiahiány=tömeghiány: így lehet megmérni a kötési energiát

Tömeghiány, pl. $^{208}_{82}\text{Pb}$

$$E=mc^2$$

$$n: 1,008665 \times 126 = 127,0918 \text{ au.}$$

$$p: 1,007276 \times 82 = 82,5966 \text{ au.}$$

$$209,6884 \text{ au.}$$

$$^{208}_{82}\text{Pb} \text{ tényleges: } 207,9766 \text{ au.}$$

$$\text{Hiány: } 1,7118 \text{ au.} =$$

$$= 1,7118 \times 1,6605 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$$

$$\Delta E = \Delta mc^2 = 2,84 \cdot 10^{-27} \text{ kg} (3 \cdot 10^8 \text{ m/s})^2 = 2,56 \cdot 10^{-10} \text{ J} =$$

$$= 1,60 \text{ GeV} = 208 \times 7,69 \text{ MeV}$$

Bomlások és részecskék

α - bomlás

α - részecske = ${}^4_2\text{He}$ atommag

β -bomlás: β^-
 β^+

β^- részecske = elektron

β^+ részecske = pozitron

K-elektron befogás

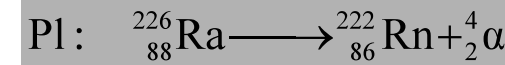
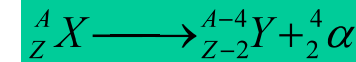
karakterisztikus
Röntgen-foton

Izomer magátalakulás

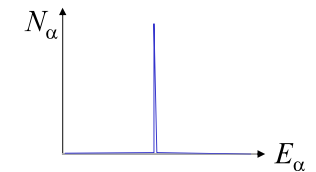
γ -sugárzás

α - bomlás

α - bomlás: ${}^4\text{He}$ atommag válik le a magról
nehéz atommagoknál fordul elő
izotópdiagnosztikai jelentősége nincs

Vonalas energiaspektrum
 $E_\alpha \sim \text{MeV}$

neutrontúlsúly

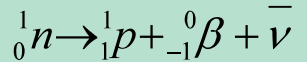
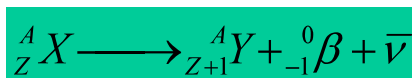
β^- - bomlás

pl: ${}^{20}_9\text{F}$

${}^{32}_{15}\text{P}$

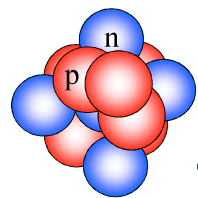
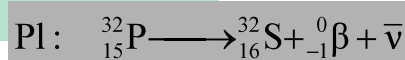
${}^{59}_{26}\text{Fe}$

${}^{131}_{53}\text{I}$

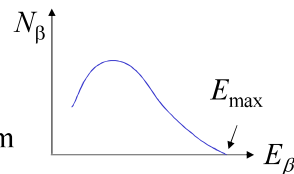
az atommagban
marad

kilép

β^- -sugárzás

folytonos
energiaspektrum

jelölések: $\beta^- = {}^0_{-1} \beta = e^-$

protontúlsúly

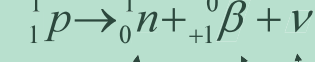
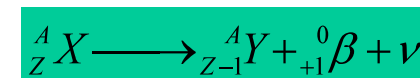
β^+ - bomlás

pl: ${}^{11}_6\text{C}$

${}^{15}_8\text{O}$

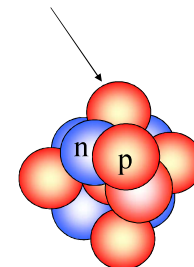
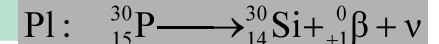
${}^{18}_9\text{F}$

${}^{52}_{26}\text{Fe}$

az atommagban
marad

kilép

β^+ -sugárzás

folytonos energiaspektrum
mesterséges előállítás
ciklotron (köv. héten)

Kitérő...

tömegek: $m_p = 1,672623 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$
 $m_n = 1,674928 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$ } szabad állapotban!

β^- bomlás OK mert $m_n > m_p$

β^+ bomlás ?

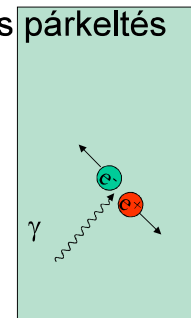
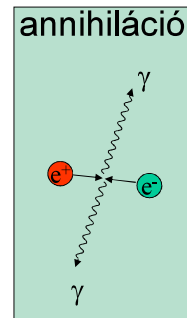
Megoldás: Einstein féle tömeg-energia ekvivalencia

$$E = mc^2$$

kötött nukleon: alacsonyabb energiaszint: kisebb tömeg!

Elektron és pozitron

- antirészecskék
- tömeg ua, töltés ellentétes ...
- annihiláció és párkeltés

Einstein:
tömeg-energia
ekvivalencia

$$E = mc^2$$

$$m_e c^2 = 511 \text{ keV} \approx 0,5 \text{ MeV}$$

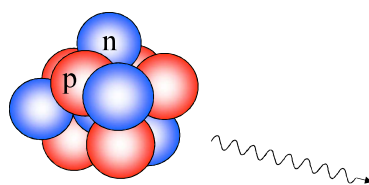
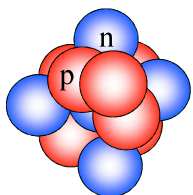
... kitérő vége

Prompt γ -sugárzás

A bomlás után a nukleonok elhelyezkedése
energetikailag kedvezőtlen lehet

Átrendeződés: alacsonyabb energiaszintre jut,
 a fölös energiát kisugározza γ foton formájában

A γ -sugárzás spektruma vonalas

protonszám, neutronszám változatlan! Kisérőjelenség.

Izomer magátalakulás

Ha a bomlás utáni mag elég hosszú ideig stabil,
 a γ -sugárzás később keletkezik.

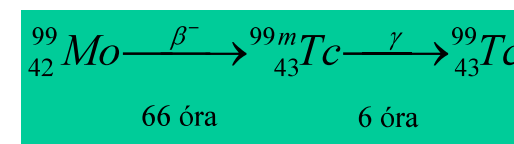
A két folyamat szeparálható.

Tisztán γ -sugárzó izotóp állítható elő!

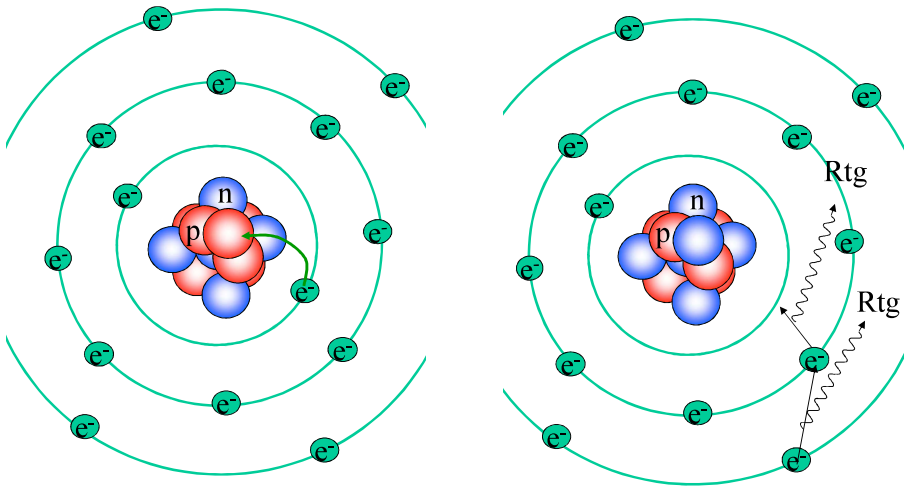
=> Izotópdiaгностика

Pl: ^{99m}Tc

K-befogás

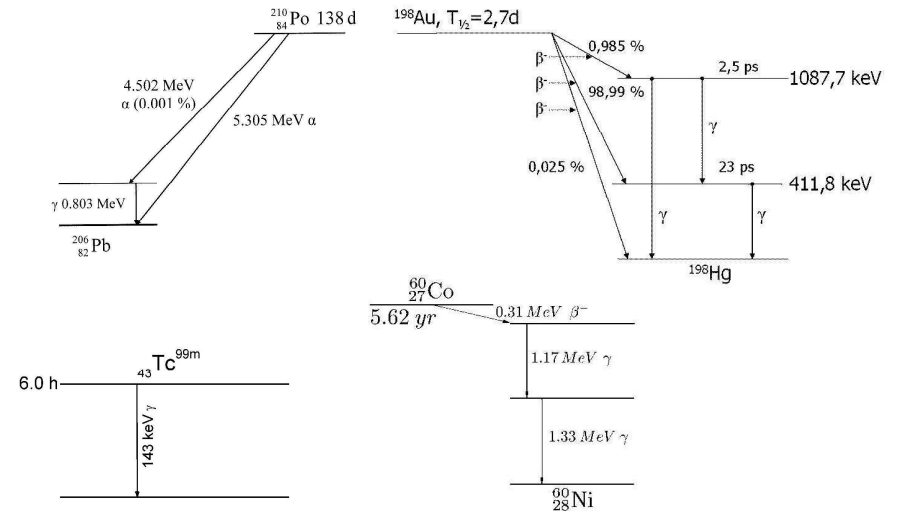

Magátalakulások: bomlás, hasadás, fúzió

- Bomlás: kis részecske távozik (α , β , γ ...)
  - Hasadás: kb. két azonos részre hasad (nehéz magoknál)
- Pl: ${}_{92}^{235}\text{U} \rightarrow 2 \text{ db közepes mag} + 2-3 \text{ neutron}$
- Fúzió könnyű magok egyesülése

Példák bomlási sémákra

Kitérő... Hogyan jöttek létre az izotópok?

Primordiális izotópok:

A Föld keletkezése előtt keletkeztek (Ősrobbanás, Szupernova robbanás...)

Hosszú felezési idejűek. Pl.: ${}^{232}\text{Th}$, ${}^{238}\text{U}$, ${}^{40}\text{K}$, ${}^{235}\text{U}$,

Posztprimordiális izotópok:

Kozmogenikus izotópok: A kozmikus sugárzás hatására keletkeznek, pl: ${}^3\text{H}$, ${}^{14}\text{C}$

Radiogenikus izotópok: A primordiális izotópok bomlástermékei. pl.: ${}^{226}\text{Ra}$ and ${}^{228}\text{Ra}$, ${}^{222}\text{Rn}$

Nukleogenikus izotópok: magreakcióban keletkeztek (pl. spontán hasadás, v. spontán hasadáskor emittált neutron befogásával) ${}^{21}\text{Ne}$

Mesterséges izotópok:

Hasadási termékek: különfélék

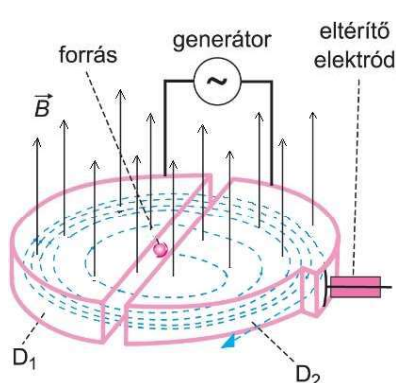
β^- bomlók: atomreaktorban (neutron bombázással).

β^+ bomlók: gyorsítóban (pl. ciklotron) néhány 10 MeV-es protont vagy alfa részecskét lönek be a magba

Ciklotron

Körpályán gyorsít (általában protont, alfa részecskét)
Tipikus energia: néhány 10 MeV (50 MeV)

$$\vec{F}_{\text{Lorentz}} = q\vec{v} \times \vec{B}$$

$$qBv = F_{\text{Lorentz}} = F_{\text{cp}} = mv^2/R$$

A radioaktív izotópokat jellemző mennyiségek

Aktivitás (a sugárforrást jellemzi)

Felezési idő (a bomlás sebességét jellemzi)*

Részecske típusa és energiája (a sugárzást jellemzi)*

*függ az izotóp típusától

Aktivitás (Λ)

$$\Lambda = \left| \frac{dN}{dt} \right| \quad \left(= \left| \frac{\Delta N}{\Delta t} \right| \right)$$

N= a bomlásra képes atomok száma
t= idő

Az egységnyi idő alatt elbomlott atomok száma

mértékegysége: becquerel Bq
1 Bq= 1 bomlás/sec

A gyakorlatban: kBq, MBq, GBq, TBq

mérhetetlenül alacsony

természetes radioaktivitás szintje

in vivo diagn.

óvatosan dolgozzunk vele!

terápiában alkalmazott aktivitás

Bomlástörvény

$\Delta N \sim N$ N a bomlásra képes (=elbomlatlan) atomok száma

$$\frac{dN}{dt} = -\lambda N$$

λ : bomlási állandó, bomlási valószínűség [1/s]
 $1/\lambda = \tau$ idő! átlagos élettartam

differentiálegyenlet

megoldása:

$$N(t) = N_0 e^{-\lambda t}$$

exponenciális lecsengés!

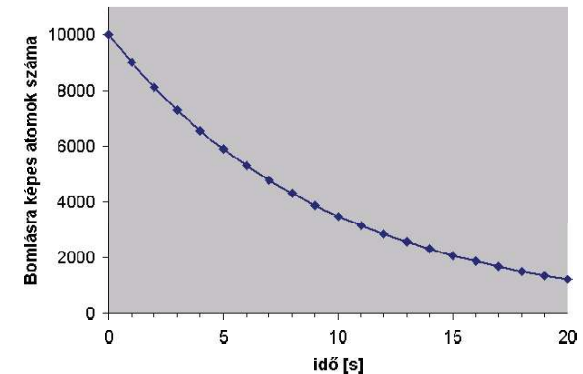
N_0 a z elbomlatlan atomok száma kezdetben ($t=0$)

Példa

- Példa: $N_0=10000$ $\lambda=0,1 \text{ 1/s}$
- 1 sec múlva: 9000 (10000x0,1=1000 elbomlott)
- 2 sec múlva: 8100 (9000x0,1=900 elbomlott)
- 3 sec múlva: 7290 (8100x0,1=810 elbomlott)
- 4 sec múlva: 6561 (7290x0,1=729 elbomlott)
- ....

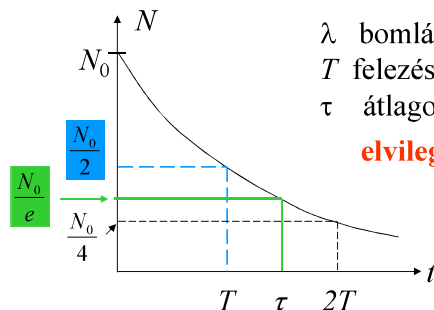
Példa

- Példa: $N_0=10000$ $\lambda=0,1 \text{ 1/s}$
- 1 sec 9000
- 2 sec 8100
- 3 sec 7290
- 4 sec 6561
- ....

Felezési idő, bomlástörvény

$$N(t) = N_0 e^{-\lambda t} = N_0 2^{-\frac{t}{T}}$$

λ bomlásállandó (bomlási valószínűség)
 T felezési idő
 τ átlagos élettartam

elvileg soha nem bomlik el az összes !

$$\lambda = \frac{\ln 2}{T} = \frac{0,693}{T}$$

Az aktivitás időbeli csökkenése

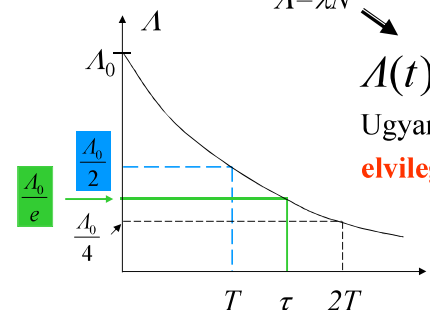
$$A = \left| \frac{dN}{dt} \right| \quad \frac{dN}{dt} = -\lambda N \quad N = N_0 e^{-\lambda t}$$

$$A = \lambda N$$

$$A(t) = A_0 e^{-\lambda t} = A_0 2^{-\frac{t}{T}}$$

Ugyanúgy csökken mint az N !

elvileg soha nem bomlik el teljesen!

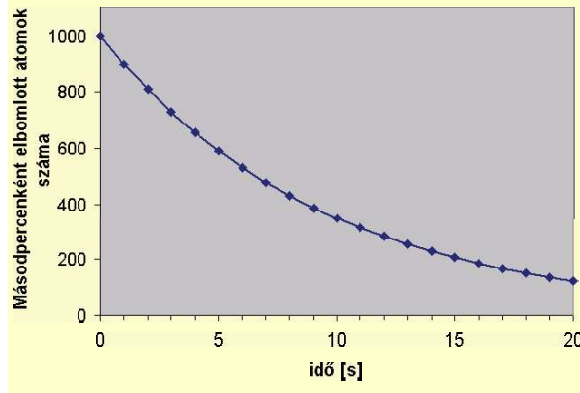
kb. 10 T alatt

1/1000 részre bomlik

Példa

- Példa: $N_0 = 10000$ $\lambda = 0,1 \text{ 1/s}$

1=1000 elbomlott)
 ,1=900 elbomlott)
 ,1=810 elbomlott)
 ,1=729 elbomlott)

A felezési idő az izotóp típusától függ

^{232}Th	$1,4 \cdot 10^{10}$ év
^{238}U	$4,5 \cdot 10^9$ év
^{40}K	$1,3 \cdot 10^9$ év
^{14}C	5736 év
^{137}Cs	30 év
^3H	12,3 év

^{60}Co	5,3 év
^{59}Fe	1,5 hó
^{56}Cr	1 hó (28 nap)
^{131}I	8 nap
$^{99\text{m}}\text{Tc}$	6 óra
^{18}F	110 perc
^{11}C	20 perc
^{15}O	2 perc
^{222}Th	2,8 ms

Ezeket az adatokat
tilos megtanulni!

Részecskeenergia

Általában elektronvoltban (eV) mérik.

$\text{eV} = \text{elemi töltés} \times 1 \text{ Volt} = 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ J}$

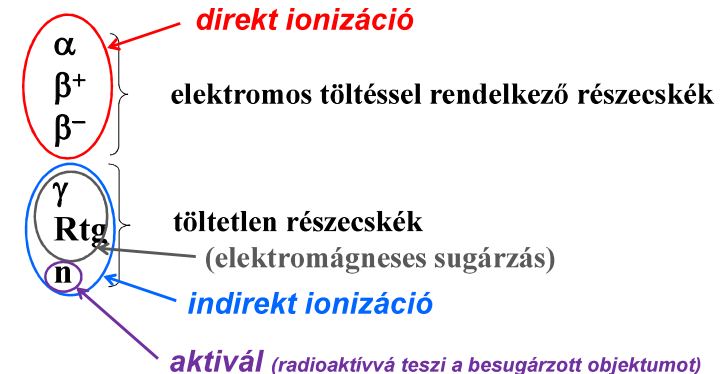
tipikus részecskeenergiák (a magátalakuláskor felszabaduló energia) **MeV** nagyságrendben vannak.

Általában:

Minél nagyobb a részecskeenergia, annál nagyobb a hatótáv.
 (egy adott sugárzáson belül)

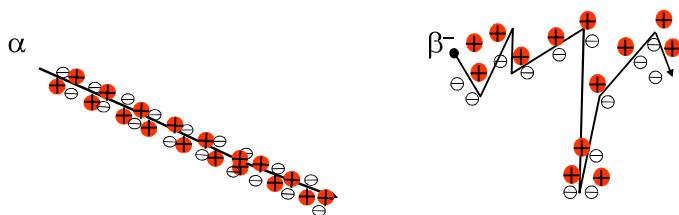
Sugárzások és anyag kölcsönhatása.

A sugárzások elnyelődése

Töltött részecskék elnyelődése

Útjuk során ionizálnak, energiájukból folyamatosan leadnak.
Az energia egy véges úthosszon elfogy. **Hatótávolság**

Hatótávolság

α -részecske

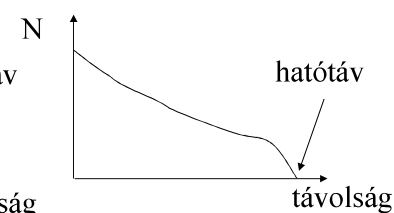
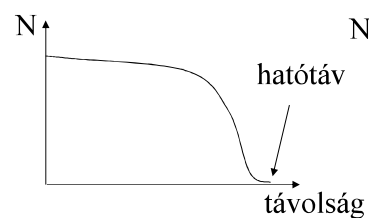
β^- -részecske

levegőben **néhány cm**

levegőben **m** nagyságrendű

szövetben **0,01-0,1 mm**

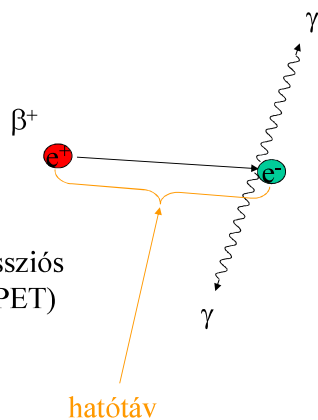
szövetben **cm**

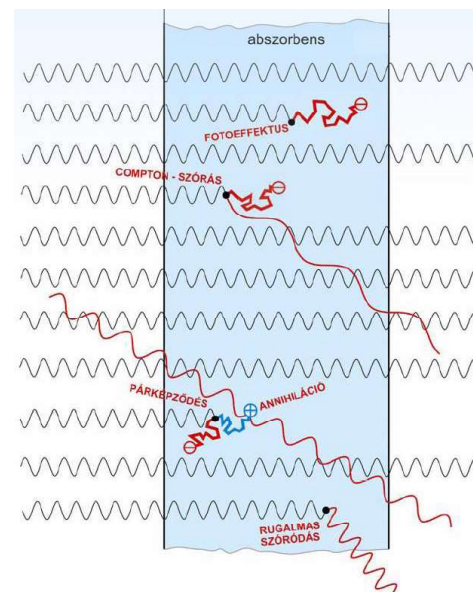
β^+ -sugárzás

annihiláció

Ld: Pozitron Emissziós
Tomográfia (PET)

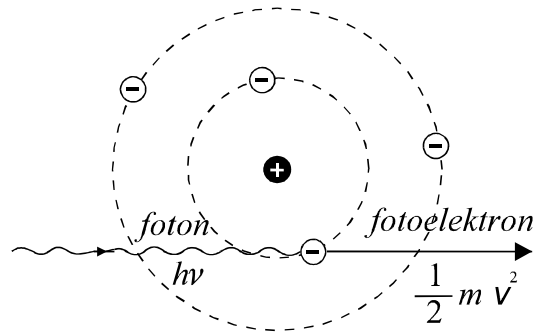
A γ - (és Rtg) sugárzás elnyelődése

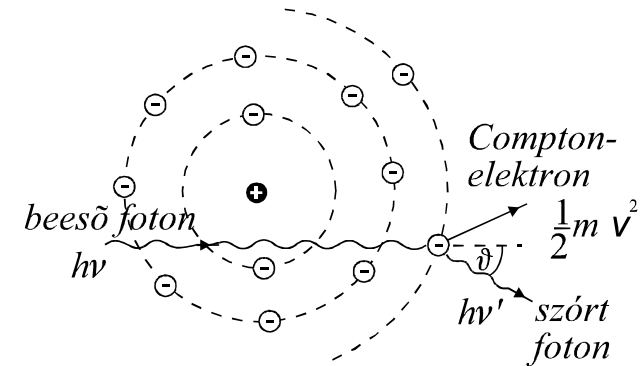
Véletlenszerűen fellépő
effektusok által megy végbe:

Fotoeffektus,
Compton-effektus,
párképződés,
(rugalmas szóródás)

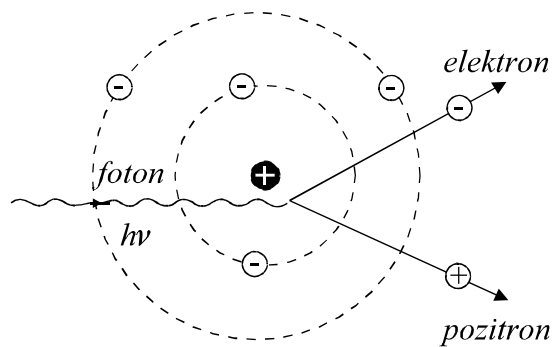
Fotoeffektus

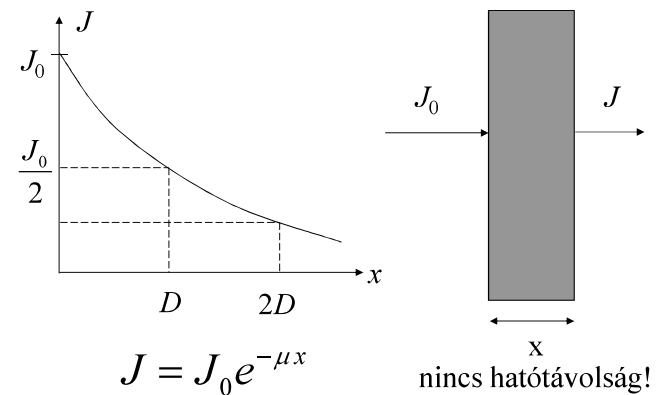
Compton effektus

Pároképződés

γ - és röntgensugárzás gyengülése

néhány „ökölszabály”: $x_{1/10} = 3,33 D$ $x_{1/1000} = 10 D$